

Obračun jugoslavenskih komunista s „narodnim neprijateljem“ u Gorskome kotaru – primjer svećenika Stjepana Horžića

Rad na temelju arhivskih izvora, objavljenih i neobjavljenih svjedočenja suvremenika, novinskih priloga te publicističke i znanstvene literature pobija optužnicu i presudu na smrt strijeljanjem od 31. prosinca 1944. Vojnog suda XI. Korpusne vojne oblasti – Vijeća kod komande goranskog područja protiv katoličkog svećenika Stjepana Horžića, koji je služio kao kapelan u župi Mrkopalj te privremeno upravljao župama u Ravnoj Gori i Vrbovskome. Sud Jugoslavenske armije Horžića je osudio kao „narodnog neprijatelja,“ koji je širio „ustašku ideologiju“ i vjeru u pobjedu Njemačkog Reicha te podrivao vlast Narodnooslobodilačkog pokreta u Gorskome kotaru. Međutim, brojni i različiti izvori nedvojbeno sugeriraju kako Horžićev rad nije izlazio iz okvira djelovanja katoličkog svećenika te da je smaknut jer je vrlo uspješno onemogućavao ostvarivanje utjecaja jugoslavenskih komunista na stanovništvo općine Mrkopalj, posebno djecu, mlade i žene.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat; Gorski kotar; Mrkopalj; Komunistička partija Jugoslavije; represija; Katolička crkva; Stjepan Horžić

Uvod

Od propasti jugoslavenskoga komunističkog režima objavljen je velik broj memoarskih, publicističkih i znanstvenih radova o raznim oblicima represije na tlu današnje Republike Hrvatske (RH) koju su tijekom Drugog svjetskog rata te u poraću provodili jugoslavenski komunisti s ciljem uspostave totalitarne vlasti. Međutim, takva djela gotovo da se i ne dotiču Gorskoga kotara. Na opisano je stanje bez sumnje znatnim dijelom utjecala historiografija nastala u razdoblju postojanja komunističke Jugoslavije, kao i

jugoslavenski komunistički mitovi koji su se popularizirali u široj javnosti. Oba faktora nudila su gotovo jednodimenzionalni opis situacije u Gorskom kotaru za vrijeme rata, kako se radilo o teritoriju na kojem je i hrvatsko i srpsko stanovništvo vrlo brzo nakon početka rata podržalo Narodnooslobodilački pokret (NOP), popularno još nazivan partizanskim pokretom, na čelu s Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ). Da postoji potreba za istraživanjem žrtava NOP-a pod vodstvom KPJ, a onda i jugoslavenskog komunističkog režima u poraću, najznakovitije govore brojevi koji se odnose na općinu Mrkopalj, a koja se nalazi u fokusu ovoga rada. Prema popisu Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u kotaru Fužine, kojemu je od sredine 1943. godine pripadala i općina Mrkopalj (ranije u kotaru Delnice), za smrt 123 osobe bila je odgovorna talijanska vojska, za 64 njemačka, a od vojnih postrojbi ustaškoga režima Nezavisne Države Hrvatske (NDH) stradalo je sedam osoba. Ukupno se radilo o 194 žrtve.¹ S druge strane, u drugoj polovici 1990-ih tadašnji mrkopaljski župnik Petar Bogut izradio je popis žrtava Drugog svjetskog rata i poraća s područja mrkopaljske župe, prvenstveno na temelju usmene predaje. Na njemu se našlo 206 osoba. Jugoslavenski komunisti bili su odgovorni za stradavanje gotovo svih osoba s popisa, od kojih su većina bili pripadnici vojnih postrojbi NDH, koji su uglavnom ubijeni na kraju ili nakon završetka rata.² Iako se spomenuti brojevi ne mogu smatrati konačnima, ipak ukazuju na to da je samo s područja mrkopaljske općine stradao otprilike jednak broj osoba od jugoslavenskih komunista kao u cijelom kotaru Fužine od talijanskih, njemačkih i vojnih snaga NDH.

Obračun s katoličkim klerom i vjernicima započeo je još tijekom rata. Prema istraživanju s početka 1990-ih koje je objavljeno u časopisu *Zvona*, na području tadašnje Riječko-senjske nadbiskupije koja je obuhvaćala i Gorski kotar, za vrijeme Drugog svjetskog rata ubijeno je ili umrlo u zatvoru 27 svjetovnih svećenika. Od toga broja za

1 Škiljan, „Teror ustaškog režima nad srpskim stanovništvom na području kotareva Vrbovsko, Delnice i Ogulin u proljeće i ljeto 1941. godine“, 369.

2 Na popisu svećenika Boguta navedene su osobe imenom i prezimenom uz adresu na kojoj su stanovale, dok je u nekoliko slučajeva navedeno samo prezime osobe te naselje u kojem je stanovala, bez točne adrese. Zovko, *Spomenica župe Mrkopalj: 1771 – 2021*, 250-251. Autor nije mogao ustanoviti točan broj osoba s popisa koji su stradali od koje zaraćene strane. Prema sadašnjem mrkopaljskom župniku Anti Zovku, na popisu se pored žrtava jugoslavenskih komunista nalazi i „nekoliko“ stradalih partizana hrvatske nacionalnosti. E-pošta Ante Zovka autoru. 12. 2. 2024. Opravdano je i pretpostaviti da manji broj osoba s popisa koje su bile pripadnici vojnih postrojbi NDH nije zarobljen pa pogubljen na kraju ili nakon završetka rata, nego da je stradao u izravnim borbama s partizanima. Pored popisa svećenika Boguta, općina Mrkopalj dala je izraditi popis koji nosi naslov „Evidencija osoba nestalih u II. svjetskom ratu za Općinu Mrkopalj“ na kojemu se nalaze 234 osobe. Većina osoba na tome popisu navedena je imenom i prezimenom, uz podatak o datumu ili godini rođenja i / ili smrti te imenu oca. Župnik Zovko smatra da su oba popisa nepotpuna. Zovko, *Spomenica župe Mrkopalj: 1771 – 2021*, 252-253. Župnik Zovko naveo je nadalje da se na popisu koji je dala izraditi Općina nalazi nešto veći broj osoba koje su stradale od strane Sila Osovine i njihovih saveznika negoli na popisu svećenika Boguta, ali da većina otpada na one koji su stradali od jugoslavenskih komunista. E-pošta Ante Zovka autoru. 12. 2. 2024. Autor nije mogao utvrditi kojom je metodologijom rađen popis općine Mrkopalj, kao ni točan broj osoba s popisa koji su stradali od koje zaraćene strane.

smrt njih 22 bili su odgovorni jugoslavenski komunisti. U spomenutom istraživanju kratko je opisano i Horžičevo stradanje.³ Kasnije je nastalo još nekoliko tekstova različitih autora koji su temeljeni dijelom na razgovorima s članovima Horžičeve obitelji te osobama koje su poznavale Horžića, kao i na nekim Horžičevim osobnim dokumentima.⁴ Čitajući ih, može se zaključiti da je Horžić bio isključivo posvećen svojem svećeničkom pozivu, što je bio glavni poticaj da se pomoću drugih izvora rasvijetle okolnosti Horžičeve nasilne smrti.

Cilj rada, metodologija i izvori i literatura

Cilj je ovoga rada na temelju različitih izvora i literature prikazati i analizirati djelovanje svećenika Stjepana Horžića te dati odgovor na pitanje jesu li ga jugoslavenski komunisti osudili na smrt i strijeljali zbog toga što je bio „narodni neprijatelj“, odnosno aktivno surađivao s režimom NDH i njemačkom vojskom ili je pak stradao kao ideološki neistomišljenik KPJ u situaciji kada je potonja nastojala ostvariti što snažniji utjecaj i uspostaviti što čvršću kontrolu nad stanovništvom Gorskoga kotara, posebno Mrkoplja. Potonje će se nastojati ostvariti komparativnom metodom, ponajprije raznovrsnih i brojnih izvora koji govore o Horžičevom djelovanju, kao i kontekstualizacijom, budući da će dio rada biti posvećen opredjeljivanjima stanovništva općine Mrkopalj za sukobljene i oprečne strane u razdoblju Drugoga svjetskog rata te djelovanju katoličkih svećenika u Gorskom kotaru.

Pored časopisa i knjiga u kojima se pisalo o Horžiću nakon uspostave samostalne i demokratske RH, u radu će biti korišteni i časopis te memoarske knjige strane koja je odgovorna za Horžičevu smrt. Riječ je o *Goranskom vjesniku*, koji je kao glasilo NOP-a u Gorskom kotaru izlazio od sredine 1943. godine, a u kojem je početkom 1945. godine objavljena vijest o suđenju Horžiću i smrtnoj presudi.⁵ Također, u radu su korišteni memoarski zapisi dvaju osoba koje su imale bitnu ulogu u određivanju Horžičeve sudbine. Prvi je Nikola Rački koji je u vrijeme Horžičevoga uhićenja i strijeljanja bio sekretar Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Gorski kotar (OK KPH za Gorski kotar), što će reći najviši partijski dužnosnik na spomenutom teritoriju.⁶ Drugi je Mate Rajković, od srpnja 1944. do svibnja 1945. godine šef I. sekcije Odjeljenja za zaštitu naroda Hrvatske za Gorski kotar.⁷ Potonja organizacija bila je sigurnosno-obavještajna služba pod kontrolom KPJ, a upravo je Rajković ispitivao Horžića nakon

3 Bogović, „Svećenici s područja današnje Riječko-senjske nadbiskupije poginuli u Drugom svjetskom ratu“, 5.

4 Vragović, „Naš svećenik – mučenik Stjepan Horžić“, 9. „U povodu 50. godišnjice ubojstva svećenika Stjepana Horžića“, 9.

5 Autor nije uspio u relevantnim fondovima Hrvatskog državnog arhiva pronaći original presude.

6 Rački, *Sjećanja na revoluciju*, 195.

7 Radelić, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*. Kadrovi., 821.

uhićenja.⁸ Sadašnji mrkopaljski župnik Ante Zovko također se posvetio istraživanju Horžićevog svećeničkog djelovanja i okolnostima nasilne smrti pa je među ostalim intervjuirao nekoliko stanovnika Mrkoplja koji su poznavali Horžića i njegov rad u mrkopaljskoj župi, a koji isto tako imaju saznanja o okolnostima Horžićevog uhićenja i boravka u zatvoru. Zapisane intervjuje stavio je autoru na raspolaganje, kao i nekoliko dokumenata iz susjedne župe Ravna Gora kojom je Horžić u vrijeme rata privremeno upravljao jer je bila bez svećenika.⁹ Na kraju dijela rada koji govori o Horžiću analiziran je niz dokumenata iz fonda 1831 Hrvatskog državnog arhiva, Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske za Gorski kotar te fonda 1491 – Odjeljenje za zaštitu naroda Hrvatske. Uz arhivske izvore, korištena je i znanstvena literatura, uglavnom objavljena za postojanja komunističke Jugoslavije.

O djelovanju Stjepana Horžića u povijesnim izvorima i literaturi

Dosad najopširniji tekst o Horžiću napisao je svećenik Ante Baković, u kojemu je zabilježio da je Horžić rođen 26. prosinca 1918. u selu Rakovec koje se nalazi u župi Ljubušića. Nakon završene gimnazije u Zagrebu te bogoslovije, koju je pohađao u Zagrebu, Senju i Sarajevu, zaređen je za svećenika 1941. godine u Zagrebu. Kao kapelan kraće je vrijeme djelovao u Kraljevici, nakon čega je premješten u Mrkopalj, a od 1944. godine privremeno je upravljao župama u Ravnoj Gori i Vrbovskom, u kojima tada nije bilo župnika. Kratak pregled Horžićevog životnog puta Baković je završio informacijom kako je strijeljan 30. siječnja 1945. u Delnicama. Kad je riječ o Horžićevom djelovanju, Baković je, među ostalim, donio pismo svećenika iz Horžićeve župe – Ivana Vragovića – iz 1992. godine. U njemu je Vragović naveo da je Horžić bio posvećen radu s mladima pa je tako vodio pjevački zbor, pripremao igrokaze, nekolicinu djece naučio je svirati, a organizirao je i slanje nekoliko dječaka u sjemenište. Nadalje, pomagao je siromašnim učenicima pribavljajući im knjige kako bi mogli polagati ispite na Sušaku. Nastavivši temeljiti svoje pismo na razgovorima sa svjedocima, Vragović je potom naveo da su Horžića partizani jedne večeri u listopadu 1944. godine uhitili u župnom dvoru u Mrkoplju za vrijeme sata pjevanja s mladima. Prema istom izvoru, u to je vrijeme bilo uhićeno još nekoliko mještana Mrkoplja kojima se također spremalo suđenje. U istom izvoru stoji kako je u zatvoru iznemoglog Horžića smjela posjećivati samo jedna djevojka koja mu je nosila hranu, dok su vjernici Župe Mrkopalj kod predstavnika jugoslavenskih vojnih vlasti nastojali intervencijama ishoditi puštanje njihovoga kapelana na slobodu.¹⁰

8 Rajković, „Sjećanja na Oznu“, 21.

Autor ovom prilikom zahvaljuje gospodinu Žarku Ivkoviću, zamjeniku glavnog urednika *Večernjeg lista* te gospodinu Branku Tuđenu, bivšem glavnom uredniku *Večernjeg lista*, bez čije pomoći ne bi pronašao spomenute Rajkovićeve memoarske zapise.

9 Autor ovom prilikom zahvaljuje župniku Anti Zovku što mu je stavio na raspolaganje spomenute izvore i na razne druge načine pomogao u istraživanju.

10 Baković, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, 253.

Dijametralno suprotnu sliku lika i djela svećenika Stjepana Horžića nudi *Goranski vjesnik* od 8. siječnja 1945. u tekstu naslovljenom „Zločinci pred sudom,“ U njemu stoji da su dana 31. prosinca 1944. u Delnicama osuđene četiri osobe, a sudio im je Vojni sud XI. Korpusne vojne oblasti – Vijeće kod komande goranskog područja. Na suđenju je bilo najmanje 1000 ljudi, tvrdilo se u ovome listu. Podnaslov o suđenju Horžiću glasi „Protunarodni rad jednog svećenika.“ U tekstu se tvrdi da je Stjepan Horžić kapelan u Mrkoplju i da je „zloupotrijebio svoj svećenički položaj“ tako da je „okupio oko sebe oko 20 omladinki i odgajao ih u ustaškom duhu, te ih slao sa svojim pismima u Ogulin i Karlovac.“ Nadalje, optužuje ga se da „je znao da u Mrkoplju postoji ustaški špijun i da se u Karlovcu stvara neka ustaška organizacija za Gorski kotar, ali to nije prijavio našim vlastima.“ Optužen je i da je „stvarao i podržavao kod naroda Mrkoplja uvjerenje da će u ovom ratu pobijediti Njemačka i ustaše, a Narodno-oslobodilački pokret da će propasti.“ Zbog toga ga se držalo odgovornim „za mnoge Mrkopaljce, koji su, zavedeni njegovim riječima, pošli u neprijateljske ustaško-njemačke redove, te koji su time gurnuti u sigurnu smrt.“ Stavljalo mu se na teret i da je govorio „da će ustaška misao o stvaranju nezavisne Hrvatske države pobijediti ako ne prije, a ono makar za sto godina.“ U zaključku je napisano da je Horžić optužbu „uglavnom u cijelosti priznao,“ a da je narod osudio njegov rad i glasno tražio smrtnu kaznu, na koju ga je sud i osudio.¹¹

KPJ je potpuno kontrolirala i sigurnosno-obavještajnu službu koja se od svibnja 1944. godine nazivala Odjeljenje za zaštitu naroda (Ozna), kao i vojne jedinice, a time i njihove sudove.¹² Stoga u stvarnosti spomenuti sud nije ocjenjivao Horžićevu krivnju za ono za što ga se teretilo, budući da su strukture Komunističke partije Hrvatske (KPH) (a na vrhu te hijerarhije na području Gorskoga kotara stajao je OK KPH za Gorski kotar sa sekretarom Nikolom Račkim te pojedinci iz Ozne, u prvom redu Horžićev „isljednik“ Mato Rajković) već ranije odredili Horžićevu sudbinu. Iako bi bilo za očekivati da će u svojim sjećanjima ili izostaviti Horžićev slučaj ili ga pak opisati u svjetlu onoga što je objavljeno u *Goranskom vjesniku*, pa možda još i nadodati optužbi na Horžićev teret, znakovito je da se to nije dogodilo.

U svibnju 1979. godine *Večernji list* je u devetnaest nastavaka objavio tekst naslovljen „Sjećanja na Oznu“ u kojima je Mato Rajković opisao neke od svojih doživljaja iz razdoblja rata i poraća. Dio drugoga nastavka posvetio je opisu Horžićevog uhićenja i ispitivanja. Iz Rajkovićevih riječi razabire se kako je Horžić uhićen isključivo zbog toga što je ometao odlazak mrkopaljskih mladića u redove NOP-a. Pri tome je Rajković neuvjerljivo dodao kako mu je nepoznata daljnja Horžićeva sudbina.¹³ Sumnju u točnost navoda iz optužnice pojačao je u svojem opisu Horžićevog slučaja i Nikola Rački, „tereteći“ ga za isti „krimen“ kao i Rajković. Opisujući vojne i političke protiv-

11 „Zločinci pred sudom“, 1.

12 Kalodera, *Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA*, 10, 13-14. Radelić, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*, 151-152. Giron, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, 384.

13 Rajković, „Sjećanja na Oznu“, 21.

nike NOP-a u Gorskome kotaru dotaknuo se i Horžića, kojega je nazvao pogrešnim imenom – Mihovil Primorac. Rački je napisao kako je mrkopaljski kapelan „bio vrlo aktivan i agiln u sprečavanju mobilizacije ljudi koje je odgovarao od uključivanja u NOV [Narodnooslobodilačku vojsku, op.a.],“ što je rezultiralo njegovim uhićenjem. Potom je održano i javno suđenje na kojem mu je „odmjerena zaslužena kazna,“ zaključio je priču Rački.¹⁴

Dakle, dva istaknuta partijca, jedan visokopozicionirani pripadnik sigurnosno-objavljajne službe, a drugi na čelu najvišeg tijela KPH u Gorskome kotaru, nisu opisali Horžića u svjetlu optužnice i presude protiv njega – kao aktivnog agitatora za Njemački Reich i ustašku NDH i neke vrste pouzdanika potonjeg režima. Prema Rajkoviću i Račkom, Horžić je uhićen, a onda i ubijen jer je odgovarao mladiće u mrkopaljskoj općini od pridruživanja vojnim postrojbama NOP-a – Narodnooslobodilačkoj vojsci (NOV). S obzirom na to da ni prvi ni drugi ne tvrde da je to radio po nečijem nalogu, primjerice ustaškoga režima, opravdano je pretpostaviti da je potonje činio iz pozicije katoličkog svećenika koji je partizanski pokret doživljavao komunističkim. Dakle, radilo se o ideološkom nadmetanju jugoslavenskih komunista i pripadnika klera Katoličke crkve za stanovnike općine Mrkopalj, pogotovo mlade, u kojoj je prvospomenuta strana pribjegla korištenju nasilja u najradikalnijoj formi – ubojstvu. Da to nadmetanje nije imalo političku dimenziju, odnosno da Horžić nije djelovao prema naputcima ustaškog režima te da je njegovo djelovanje isključivo bilo u okvirima njegovog svećeničkog poziva svjedoči još jedan tekst iz *Goranskog vjesnika* te Horžićev komentar na njega.

U arhivu župe Ravna Gora, čiji je Horžić bio privremeni upravitelj, nalazi se tekst iz *Goranskog vjesnika* koji je kao uvodnik objavljen 31. ožujka 1944. godine. Horžić je prepisao članak te ga komentirao u popratnom tekstu naslovljenom Dodatak. Spomenuti članak govorio je o „novima metodama rada protiv NOB [Narodnooslobodilačka borba, op.a.],“ opisujući navodno suradnju ustaša i mačekovaca, kako se, prema prezimenu čelnika Hrvatske seljačke stranke (HSS) Vladka Mačeka pogrdno nazivalo pripadnike te stranke koji se nisu pridružili bilo NOP-u bilo režimu NDH, a koji navodno iskorištavaju i religiju za ostvarenje svojih političkih ciljeva. Stoga su u članku osuđeni razni oblici organiziranja na katoličkoj podlozi, kao i aktivnosti poput skupnih molitvi. Kao jedno od goranskih naselja u kojemu je došlo do takvog „neprijateljskog“ djelovanja naveden je i Mrkopalj. Čitateljima je na koncu objašnjeno da se „narodu“ ne može pomoći molitvama „nego samo najaktivnijom borbom protiv okupatora“ te da se zapravo radi o „protunarodnom radu“ koji nema veze s religijom i Katoličkom crkvom, nego ide u korist „okupatora i narodnih izdajica.“¹⁵ U članku nisu podastrijeti nikakvi dokazi koji bi ukazivali na organizacijsku ili neku drugu povezanost dijela katoličkog klera u Gorskome kotaru s HSS-om i / ili režimom NDH. Napad je tako bio isključivo usmjeren na katoličke organizacije i skupine koje su okupljale vjernike radi molitve i

14 Rački, *Sjećanja na revoluciju*, 85.

15 AŽRG, Stjepan Horžić, Za „Spomenicu rimokat. Župe Ravna Gora“, Ravna Gora, 4. 5. 1944.

vršenja drugih pobožnosti. Stoga je članak znakovit jer i on upućuje na to da je na djelu bilo nadmetanje za ljude – s jedne strane bila je Katolička crkva koja je željela zaustaviti ili barem ograničiti širenje komunističke ideologije, a s druge KPJ koja je željela mobilizirati što više ljudi u NOP kroz svoje različite organizacije s ciljem ostvarenja pobjede u ratu, ali i osvajanja vlasti te radikalne izmjene društvenih odnosa.

Gore navedeno uočio je i Horžić u svojem komentaru na članak, zapisavši da partizani „vršenja strogo crkvenih i vjerskih dužnosti“ shvaćaju kao protunarodni i izdajnički rad. U tome je tekstu i na neki način predvidio svoje uhićenje i smrt, budući da je napisao kako predviđa da bi ove optužbe mogle za nekog svećenika biti „povod oduzimanja njegove slobode, a možda i što više.“ Kratko je rekao da smatra potpuno nepotrebnim raspravljati o tvrdnji da je moljenje krunice, za što se u članku prozivalo katolički kler i vjernike u Mrkoplju, zločin, istaknuvši da u Mrkoplju nije ni bilo organiziranog moljenja krunice.¹⁶ Iako konkretna „optužba“ očito nije bila točna, Horžić je, a kako sugeriraju neki od već analiziranih izvora, bio svećenik posvećen svojem radu, okupljajući prvenstveno djecu i mlade, u čemu su jugoslavenski komunisti vidjeli smišljeno i organizirano „reakcionarno“ djelovanje.

U nastavku ovoga poglavlja prenijet će se i usporediti s već analiziranim izvorima sjećanja nekoliko stanovnika općine Mrkopalj koji su poznavali Horžića, a koje je intervjuirao župnik Zovko. Najstarija svjedokinja imala je vrlo dobar uvid u Horžićevo djelovanje. Riječ je o Dragici Gržinić rođenoj Cuculić, koja je rođena 24. lipnja 1925. godine u Mrkoplju. Naime, ona je bila pomoćnica u župnome uredu, a imala je sedamnaest godina kada je Horžić došao u Mrkopalj. I ona je svjedočila kako je Horžić mnogo radio s mladima i djecom, lako uspostavljajući s njima bliskost pa su ga ubrzo i zavoljeli. Osim držanja vjeronauka, Horžić je upravljao i dječjim zborom te zborom mladih koji su svake nedjelje pjevali na jutarnjoj misi u župnoj crkvi sv. Filipa. Nastavak njezinoga svjedočenja također ilustrira kako je Horžić bio izrazito posvećen obavljanju svoje svećeničke dužnosti, dolazeći u kontakt s velikim brojem stanovnika mrkopaljske župe.¹⁷

Sljedeća svjedokinja je Danica Matković rođena Cuculić, čije svjedočenje ima posebnu težinu budući da je upravo ona bila ranije spomenuta djevojka koja je zatvorenome Horžiću redovito nosila hranu. Na početku razgovora kazala je da je imala dvanaest ili trinaest godina kada je Horžić došao u Mrkopalj, a petnaest kada je ubijen. Uz spomenuto, kazala je nešto i o okolnostima uhićenja. Naime, u tekstu iz *Goranskog vjesnika* koji govori da je Horžić „okupio oko sebe oko 20 omladinki i odgajao ih u ustaškom duhu“ očito je bilo i zrno istine. Danica Matković opisala je kako je kapelan upozoravao djevojke u Mrkoplju da se ne druže s partizanima i ne sastaju se s njima po noći. Četiri djevojke uskoro su bile uhićene, od kojih su dvije pjevale u zboru. Prema Danici Matković, „strogo su s njima postupali“ zbog čega su se one prestrašile pa su dvije pristale dati optužujuća svjedočanstva protiv kapelana. Danica Matković spomenute je djevojke

16 AŽRG, Stjepan Horžić, Dodatak, Ravna Gora, 4. 5. 1944.

17 OAAZ, Zapis intervjuua Ante Zovka s Dragicom Gržinić rođenom Cuculić, Mrkopalj, 28. 2. 2023.

samo imenovala, a radilo se o stanovitima Ljubi, Milici, Emi i Nadi. Prema svjedokinji, prve su dvije pokleknule na ispitivanju i optužile Horžića. Tome je Danica Matković dodala da su protiv kapelana uoči uhićenja govorile još četiri ženske osobe koje su bile pristaše NOP-a. Dio svjedočenja o tadašnjem mrkopaljskom župniku Ivanu Butorcu znakovit je, budući da je Danica Matković rekla da je i on vrlo lako mogao biti zatvoren zbog istih djela kao i Horžić. Naime, objasnila je da je i on djevojkama govorio da se ne smiju družiti s partizanima te da ih je i „on slao s propusnicama.“ Danica Matković smatra da je župnik Butorac izbjegao Horžićevu sudbinu barem dijelom zbog toga što je bio u dobrim odnosima sa stanovitim Sinkom, čija su dva sina bili partizani.¹⁸

I potonja teza govori u prilog proizvoljnosti kaznenog progona kapelana Horžića. Valja se vratiti na propusnice koje spominje Danica Matković, budući da je jedna od točaka optužnice protiv Horžića bilo slanje djevojaka „sa svojim pismima u Ogulin i Karlovac“ koji su tada bili pod kontrolom režima NDH. Okupljanje djevojaka, njihovo odgajanje „u ustaškom duhu“ te slanje s pismima / propusnicama na teritorij koji nije bio pod kontrolom NOP-a kao što je bio slučaj s većinom Gorskoga kotara odaje dojam konspirativnog rada protiv NOP-a i kontaktiranja s nalogodavcima na „neoslobođenom teritoriju.“ Međutim, pošto je propusnice izdavao i župnik Butorac, očito se nije radilo o održavanju veza s institucijama ustaškoga režima, jer bi u suprotnome i Butorac zasigurno bio uhićen te mu ne bi pomoglo bilo kakvo zalaganje sumještana koji je bio pripadnik NOP-a. O kakvoj je vrsti pisama / propusnica bila riječ te zašto su ih izdavali kapelan Horžić, župnik Butorac, ali i niz drugih svećenika u Gorskome kotaru, bit će rastumačeno u daljnjim dijelovima ovoga rada.

Danica Matković, prema vlastitom svjedočenju, prisustvovala je i suđenju Horžiću. Dočim u izvještaju sa suđenja u *Goranskom vjesniku* stoji da je Horžić optužbu „uglavnom u cijelosti priznao,“ Danica Matković svjedoči da je uglavnom šutio i kratko pobijao optužbe, tvrdeći da nije počinio djela koja su mu se stavljala na teret. Opisala je i harangiranje dijela prisutnih protiv Horžića. Jedna žena među njima navodno mu je vikala kako oni žele „narodne svećenike,“ a da on to nije.¹⁹

U Vragovićevom pismu Bakoviću iz 1992. godine stoji da je Horžić organizirao slanje nekoliko dječaka u sjemenište, a pokojni monsinjor Juraj Petrović, među ostalim dugogodišnji mrkopaljski župnik rodnom iz sela Sunger koje se nalazi u mrkopaljskoj župi, svjedočio je 2018. godine kako ga je upravo Horžić potaknuo da postane svećenik. Dalje je opisao kako ga je Horžić nastavio privatno podučavati nakon što više nije mogao polaziti gimnaziju u Senju te da je i takva vrsta Horžićevog djelovanja potaknula KPJ na radikalnan obračun s njime.²⁰ Posljednje svjedočenje koje će biti predstavljeno jest ono

18 OAAZ, Zapis intervjua Ante Zovka s Danicom Matković rođenom Cuculić, Mrkopalj, 15. i 16. 3. 2023.

Moguće da se radi o Peri Sinku, koji je bio općinski bilježnik i simpatizer KPJ. Kovačić, „Gorski kotar u ustanku 1941.“, 201.

19 OAAZ, Zapis intervjua Ante Zovka s Danicom Matković rođenom Cuculić, Mrkopalj, 15. i 16. 3. 2023.

20 OAAZ, Zapis intervjua Ante Zovka s Jurjem Petrovićem, Mrkopalj, 5. 8. 2017.

Marije Pavlić, a koje ide u prilog nizu izvora koji govore o privrženosti djece u Mrkoplju kapelanu Horžiću. Naime, kako svjedoči, nakon vijesti o uhićenju, „gotovo sva školska djeca Mrkoplja pješice su se uputila u Delnice tražiti oslobađanje njihova kapelana.“²¹

Posljednja vrsta izvora koji će biti korišteni za rekonstrukciju Horžićevog djelovanja jesu dokumenti NOP-a, u kojima se on, valja spomenuti, nikada ne spominje imenom, nego ga se označava kao „mrkopaljskog popa,“ „kapelana u Mrkoplju“ i slično. Konkretnije, uglavnom je riječ o izvješćima OK KPH za Gorski kotar koja su bila pisana za Centralni komitet (CK) KPH te izvješćima KK KPH Vrbovsko za OK KPH za Gorski kotar. Uz to, radi se i o dokumentima sigurnosno-obavještajne službe – ponajprije o izvješćima dva Rajonska obavještajna centra (ROC) u Delnicama i Fužinama te Pomoćnog obavještajnog centra (POC) za Gorski kotar.

Dokumenti OK KPH za Gorski kotar potvrđuju kako je kapelan Horžić uspješno okupljao dio mrkopaljskog stanovništva, prvenstveno žene, djevojke i djecu s ciljem očuvanja i aktivnog prakticiranja katoličkog nauka. To je uvelike pogoršavalo ionako loš položaj KPJ i NOP-a, prema kojima se većina mrkopaljskog stanovništva odnosila pasivno ili neprijateljski. Još jedna otežavajuća okolnost bilo je i to što je Horžić silom prilika počeo djelovati i na području još dvije župe – u Ravnoj Gori i Vrbovskome – gdje također nije manjkalo protivnika jugoslavenskih komunista.²² Dokumenti tako pobijaju točke iz optužnice protiv Horžića, a u osnovi potvrđuju ono što su o njemu nekoliko desetljeća nakon završetka rata napisali Rajković i Rački. Samo jedan dokument iznosi sumnju „da je povezan s Ogulinom,“ bez drugih detalja te „veze.“²³ Horžićevim uhićenjem KPJ je djelomično postigla svoj cilj, budući da je tim potezom uspješno zaplašila znatan dio svojih neistomišljenika u Mrkoplju.²⁴

Izvješća u uvodu navedenih podružnica sigurnosno-obavještajne službe oslikavaju Horžićevu djelatnost u istome svjetlu kao i partijski dokumenti. Iz njih je vidljivo da se kao najopasniju Horžićevu djelatnost doživljavalo okupljanje djevojaka, koje se pak isključivo svodilo na međusobne razgovore i pjevanje u crkvenom zboru. I ova vrsta izvora sadrži podatak kako je Horžić djevojkama zabranjivao druženje s partizanima i odlazak na zabave koje su priređivale NOP-ove omladinske organizacije.²⁵ Nadalje,

21 OAAZ, Zapis intervjua Ante Zovka s Marijom Pavlić rođenom Jakovac, Mrkopalj, 27. 2. 2023.

22 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 2, KK KPH Vrbovsko za OK KPH za Gorski kotar, 2, 17. 2. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 2, Zapisnik (bez autora i datuma), 2. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 3, Čupurdija za Okružni komitet za Gorski kotar, Mrkopalj, 2, 5. 3. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 3, Zapisnik (bez autora i datuma), 3. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 3, KK KPH Vrbovsko OK KPH za Gorski kotar, 4, 5. 4. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 5, OK KPH za Gorski kotar za CK KPH, 2, 14. 11. 1944.

23 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 3, KK KPH Vrbovsko OK KPH za Gorski kotar, 1, 26. 3. 1944.

24 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 6, OK KPH za Gorski kotar za CK KPH, 1, datum nečitljiv.

25 HR-HDA-1491-OZNA, 9.1.2., 173. HR-HDA-1491-OZNA, 9.3.1., 14. HR-HDA-1491-OZNA, 9.4.1., 25, 41, 43-44.

jedan je izvještaj pak važan jer izravno pobija onaj dio optužnice koji je teretio Horžića da je među mrkopaljskim stanovništvom širio uvjerenje da će u ratu pobijediti Njemački Reich i ustaški režim NDH. U njemu stoji da je Horžić još u srpnju 1944. godine izjavio da će u ratu pobijediti partizani.²⁶

Izvještaji ROC-a Fužine potvrđuju dio iskaza Danice Matković, budući da osim o Horžićevom uhićenju, govore i o uhićenju nekoliko djevojaka koje su se okupljale oko njega i uvjetovanosti „optužbi“ protiv Horžića represijom nad tim djevojkama. Izvještaj od 9. listopada govori o uhićenju „nekoliko djevojaka“ što je izazvalo strah među dijelom stanovništva, tako da su neke djevojke počele planirati i bijeg. Ovaj represivni potez odmah je rezultirao onime što su jugoslavenski komunisti žarko priželjkivali i na tome radili – ulasku većeg broj mladih s područja općine Mrkopalj u NOP-ove organizacije.²⁷ Sumnja među stanovnicima Mrkoplja kako je Horžić uhićen na temelju „nečega“ što su rekle uhićene djevojke zabilježena je i u izvještaju ROC-a Fužine od 19. studenoga, baš kao i to da se situacija u Mrkoplju prilično izmijenila u smislu držanja stanovništva prema partizanima jer „vlada strah u Mrkoplju pred hapšenjem.“ Da su uhićene djevojke bile izvrgnute nekom obliku represije sugerira radikalna izmjena njihovoga stava. Tako je zabilježeno da po selu govore da nisu bile maltretirane i da su sada uvidjele da se partizani bore za „pravednu stvar.“²⁸

Likvidacija Stjepana Horžića u kontekstu uspostave vlasti i utjecaja jugoslavenskih komunista u Mrkoplju

O situaciji u Mrkoplju do trenutka kada su ga zauzeli partizani 19. ožujka 1942. nema mnogo pisanih tragova. U općini su u međuraću djelovale neke organizacije nastale unutar Hrvatskog katoličkog pokreta, što upućuje na to da je dobar dio stanovnika mrkopaljske općine bio snažno privržen Katoličkoj crkvi.²⁹ Fragmentarni izvori sugeriraju da je u mjestu nakon stvaranja NDH u travnju 1941. godine uspostavljena lokalna organizacija ustaškog pokreta, kao i ogranak njegove organizacije za djecu i mlade – Ustaške mladeži. Djelovanje ustaškog pokreta onemogućavala je talijanska vojska nakon reokupacije tzv. Druge zone u kojoj se našao i Mrkopalj, što se zbilo već u kolovozu 1941. godine. Time je ionako slab utjecaj ustaškog režima bio bitno oklaštren. Pored institucija građanske vlasti u Mrkoplju bila je prisutna i malobrojna oružnička posada.³⁰ Ovdje valja istaknuti da se upravo u općini Mrkopalj nalazila najveća koncentracija srpskog stanovništva u tadašnjem kotaru Delnice – u selu Vojni Tuk u kojem su

26 HR-HDA-1491-OZNA, 9.4.1., 19.

27 *Isto*, 45.

28 *Isto*, 54-55.

29 Zovko, *Spomenica župe Mrkopalj: 1771 – 2021*, 86, 92-93, 117, 124.

30 HR-HDA-1506-Velika župa Modruš u Ogulinu, Izvješće o putovanju velikog župana izvršeno dana 13. i 14. prosinca 1941. HR-HDA-1491-OZNA, 9.1.7., 11-12. OAAZ, Zapis intervjua Ante Zovka s Dragicom Gržinić rođenom Cuculić, Mrkopalj, 28. 2. 2023. Kovačić, „Gorski kotar u ustanku 1941“, 195.

bili većinsko stanovništvo. Dok je u kotarevima Vrbovsko i Ogulin došlo do progona Srba, u kojima su sudjelovali i lokalni Hrvati, to se nije dogodilo u općini Mrkopalj.³¹ K tome, nisu pronađeni podatci koji bi ukazivali na to da se bilo koja osoba u općini našla na udaru izravne represije režima NDH. Ipak, od razvijanja ustanka pod vodstvom KPJ u ljeto 1941. godine manji broj pojedinaca iz općine Mrkopalj pridružio se tome pokretu.³² Zaključno, u Mrkoplju u prvim mjesecima nakon stvaranja NDH nije bilo razloga da većina stanovništva dođe u oprjeku ustaškome režimu, koje je NDH doživjelo kao vlastitu državu. To se očito nije promijenilo u značajnijoj mjeri ni nakon talijanske reokupacije tzv. Druge zone i stacioniranja talijanske posade u Mrkoplju, što je pak teško kompromitiralo ustaške vlasti u očima jednog dijela goranskog stanovništva.

Prema vrlo detaljnom zapisu župnika Butorca o dvomjesečnoj vlasti partizana u Mrkoplju, vrlo mali broj mještana podržao je partizane. Oni nisu povelu masovnu represiju u selima mrkopaljske općine, iako su pojedinci bili uhićeni, a neki od njih i ubijeni. Također, dijelu stanovništva svojevrijedno se oduzimala hrana i druga imovina. Uzimajući u obzir činjenicu da je velik dio stanovnika bio duboko vjeran nauku Katoličke crkve, kao posebno negativan element partizanske vladavine Mrkopljem doživljeno je širenje NOP-ove i komunističke promidžbe, posebno među ženama, mladima i djecom.³³ Partizansko upravljanje Mrkopljem očito je izazvalo ogorčenje među dijelom stanovništva te želju za otporom, tako da je došlo do samoinicijativnog stvaranja naoružanih skupina civila koje su pružale otpor partizanskim jedinicama u ljeto 1942. godine. Dio tih osoba kasnije se pridružio raznim postrojbama NDH.³⁴

Nakon partizanske uspostave kontrole nad većim dijelom Gorskoga kotara krajem 1943. godine, situacija u Mrkoplju može se mnogo detaljnije pratiti u dokumentima raznih tijela NOP-a. Ti izvještaji govore o tome kako se većina stanovnika u Mrkoplju odnosi neprijateljski ili pasivno prema NOP-u, kako pokušaji mobilizacije u partizanske vojne jedinice imaju vrlo malo uspjeha, baš kao i odaziv mladih u Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske (USAOH) i žena u Antifašističku frontu žena (AFŽ), dok se i rad lokalnih institucija vlasti NOP-a – Narodnooslobodilačkih odbora (NOO), ocjenjivao jako slabim.³⁵ Čitajući izvještaje sigurnosno-obavještajne službe

31 Kovačić, „Gorski kotar u ustanku 1941.“, 200-201. Škiljan, „Teror ustaškog režima nad srpskim stanovništvom na području kotareva Vrbovsko, Delnice i Ogulin u proljeće i ljeto 1941. godine“, 356.

32 Kovačić, „Gorski kotar u ustanku 1941.“, 209, 251-252. Cuculić, „Gorski kotar u Narodnooslobodilačkoj borbi 1942-1943“, 303.

33 Zovko, *Spomenica župe Mrkopalj: 1771 – 2021*, 131-144.

34 Cuculić, „Gorski kotar u Narodnooslobodilačkoj borbi 1942-1943“, 333-334.

35 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 3, Zapisnik sa sastanka Proširenog plenuma OK KPH za Gorski kotar, 3-4, 11, 19, 16. 4. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 4, Agitprop OK KPH za Gorski kotar za Agitprop CK KPH, 2-3, 20. 7. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 5, Zapisnik sa sastanka OK KPH za Gorski kotar, kutija 5, 2, 5. 9. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 5, Zapisnik sa sastanka OK KPH za Gorski kotar, 3, 4. 11. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 7, Agitprop OK KPH za Gorski kotar za Agitprop CK KPH, 3, 24. 8. 1944. HR-HDA-1491-OZNA, 9.1.2., 162. HR-HDA-1491-OZNA, 9.4.1., 3.

koji govore o „ustaškom raspoloženju“ te „propagandi“ u Mrkoplju, vidljivo je kako ni u jednome od njih nema spomena o konkretnom veličanju ili podržavanju ustaškog režima, ustaškog pokreta ili poglavnika Ante Pavelića, nema isticanja kako će NDH zasigurno preživjeti rat. Isto tako, nije zabilježeno nikakvo djelovanje stanovnika Mrkoplja koje bi bilo koordinirano s institucijama ustaškog režima koje su djelovale na teritoriju koji je on kontrolirao. Povezano s time, a u kontekstu jednog dijela optužnice protiv Horžića da je znao da u Mrkoplju djeluje „ustaški špijun,“ nijedan izvještaj ne govori o bilo kakvoj obavještajnoj ili kontraobavještajnoj djelatnosti ustaškog režima u Mrkoplju, a u sprezi s lokalnim stanovništvom. Pritom valja naglasiti da izvještaji ROC-a Fužine sadrže u sebi odjeljak koji je bio posvećen upravo temi špijunaže i kontrašpijunaže.³⁶

Ostajući pri optužnici protiv Horžića, valja se osvrnuti i na „neku ustašku organizaciju za Gorski kotar“ koja se „stvara“ u Karlovcu. U relevantnim arhivskim fondovima nisu pronađeni podatci o instituciji NDH koja bi odgovarala ovome opisu. No, ROC Delnice došao je koncem kolovoza 1944. godine do podatka kako se među stanovnicima Delnica govori da stanovito društvo „Goranin“ vodi akciju skupljanja hrane i ostalih potreština za Gorski kotar u Karlovcu, Ogulinu i drugim mjestima.³⁷ „Goranin,“ ali ovoga puta uz termin „organizacija,“ a ne „društvo,“ spominje se u zapisniku sa sastanka OK KPH za Gorski kotar iz sredine prosinca 1944. godine. U njemu još piše kako iza njenog osnivanja stoji Općinsko poglavarstvo u Ogulinu, ali da se njen rad „nije osjetio“ na području Gorskoga kotara.³⁸ O drugom „kandidatu“ za „ustašku organizaciju za Gorski kotar“ govori izvještaj OK KPH za Gorski kotar iz druge polovice rujna 1944. godine. U njemu stoji da su „ustaški elementi“ iz Mrkoplja u Ogulinu uspostavili „tzv. općinsko poglavarstvo, koje usmjerava svoj rad u pravcu nabavke hrane za Mrkopalj.“ Dokument u nastavku nudi objašnjenje vezano uz propusnice / pisma koje su stanovnicima Mrkoplja izdavali kapelan Horžić i župnik Butorac: „S tim se odborom nastoje povezati pojedini elementi pri čemu im izlazi u susret pop, također sa izdavanjem nekih propusnica u vidu preporuke.“³⁹ Dočim je Horžić u optužnici prikazan kao osoba koja je u Mrkoplju aktivno radila za račun ustaškog režima i preko nekoliko djevojaka održavala vezu s „ustaškom organizacijom za Gorski kotar“ u Karlovcu, u stvarnosti se radilo o tome da su i župnik i kapelan, kao i niz drugih svećenika u Gorskome kotaru, o čemu će još biti riječi, izdavali propusnice stanovništvu za odlazak na „neoslobođeni teritorij“ kako bi mogli nabaviti hranu koje je kronično nedostajalo. S druge strane, izbjeglice na teritoriju pod kontrolom NDH nastojale su se organizirati kako bi pomogli članovima svojih obitelji i rođacima, u čemu je KPJ vidjela prvenstveno političko i za nju neprijateljsko djelovanje. Ustaški režim bio je u tim trenucima u

36 HR-HDA-1491-OZNA, 9.3.1, 12, 16. HR-HDA-1491-OZNA, 9.4.1., 1-69.

37 HR-HDA-1491-OZNA, 9.3.1., 45.

38 HR-HDA-1831- OK KPH za Gorski kotar, kutija 5, Zapisnik sa sastanak OK KPH za Gorski kotar, 1, 19. 12. 1944.

39 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 5, OK KPH za Gorski kotar CK KPH, 2, 22. 9. 1944.

rasulu, grčevito nastojeći preživjeti te nije izgledno da je imao na raspolaganju potrebne ljude, organizacijsku strukturu, resurse, pa i vrijeme da osnuje organizaciju koja bi onda sustavno i uspješno radila na podrivanju partizanske vlasti u Gorskom kotaru.

Nastavljajući analizirati stav mrkopaljskog stanovništva prema NOP-u i KPJ, komentari o toj temi do kojih je došla sigurnosno-obavještajna služba, a koje je KPJ ocjenjivala ustaškima, mogu se podijeliti u dvije skupine. Prvu čine komentari o aktualnim zbivanjima, od lokalne mrkopaljske do europske razine te kalkulacije kako će završiti rat. Među njima nije manjkalo kalkulacija, ali i uvjerenja te nadanja da NOP neće pobijediti u ratu, da KPJ neće uspostaviti komunistički sustav vlasti, nego da će u zemlju doći britanska vojska koja neće dopustiti takvo što.⁴⁰ Druga skupina komentara odnosila se na snažnu kritiku NOP-a, posebno pripadnika NOV-a, koje se držalo pljačkašima i nasilnicima, a ne „pravom“ vojskom. Dočim nisu zabilježena pozitivna izjašnjenja o NDH, poglavniku Paveliću, ustaškome pokretu, ustaškoj ideologiji i slično, niz stanovnika Mrkoplja imao je pozitivan stav prema 392. (hrvatskoj) pješačkoj diviziji, jedinici u sastavu Wehrmachta s njemačkim zapovjednim kadrom i pretežito hrvatskim ljudstvom, a koja je uglavnom djelovala na području Hrvatskog primorja, Gorskoga kotara, Karlovca i Like.⁴¹ Uz potonju, i o nekim vojnim jedinicama oružanih snaga NDH koje su bile stacionirane u Ogulinu. Komunistički dokumenti daju nedvojbeno objašnjenje za takvo što – u tim jedinicama našli su se, što na temelju mobilizacije, što kao bjegunci pred partizanskom represijom, i muški stanovnici Mrkoplja. Stoga u povremenim prodorima jedinica 392. divizije te trupa NDH u Gorski kotar tijekom 1944. i početkom 1945. godine znatan dio stanovnika mrkopaljske općine nije vidio još jednu „neprijateljsku ofenzivu“ zato što su se u njima nalazili članovi njihovih obitelji, kao i zbog toga što se nadao da će s istjerivanjem partizana iz Mrkoplja doći do olakšanja nesnosne situacije u kojoj je stanovništvo gotovo gladovalo, bilo izloženo raznim oblicima represije te komunističkoj indoktrinaciji.⁴²

Dočim je KPJ i u Gorskom kotaru i u kotaru Fužine na temelju za NOP povoljnog stanja na svjetskim ratištima, legitimacije koju je dobio od članica Antifašističke koalicije te represije tijekom 1944. godine sve uspješnije kontrolirao stanovništvo Gorskoga kotara, situacija u Mrkoplju bila je gotovo nepromijenjena. Djelovanje kapelana Horžića ocijenjeno je kao jedan od glavnih izvora za takvo stanje pa je KPJ započela s njegovim progonom. Sukus njegove „krivnje“ pronalazi se ne u točkama optužnice, nego u izvještaju ROC-a Fužine nastalog pet dana prije suđenja. U njemu stoji da su „ustaške grupice“ bile pod utjecajem kapelana i imale „dosta uspjeha“ u svojem djelovanju, a da je kapelan iskoristio katoličku vjeru za borbu protiv NOP-a, prikazujući „našu borbu kao komunističku.“⁴³ Na sličan način djelovali su i neki drugi goranski svećenici, od kojih su neki također iskusili represiju KPJ.

40 HR-HDA-1491-OZNA, 9.4.1., 15.

41 Schraml, *Hrvatsko ratište*, 214. Giron, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, 238, 273.

42 HR-HDA-1491-OZNA, 9.3.1., 16. HR-HDA-1491-OZNA, 9.4.1., 17.

43 HR-HDA-1491-OZNA, 9.4.1., 66.

Djelovanje katoličkih svećenika u Gorskome kotaru kao prepreka uspostavi totalitarne vlasti jugoslavenskih komunista

U dokumentima OK KPH za Gorski kotar vidljivo je kako se djelovanje niza goranskih svećenika nazivalo ustaškim. Međutim, iz tih se izvještaja bez dileme mogu zaključiti dvije stvari. Prvo, da takvi svećenici nisu održavali veze s institucijama ustaškog režima na „neoslobođenom teritoriju“ i na bilo koji način u takvoj suradnji podrivali NOP. Drugo, da im je epitet ustaštva prišiven zbog iste stvari kao i Horžiću – antikomunizma i isticanja da se NOP na čelu s KPJ bori za uspostavu komunističkog sustava, a ne za „oslobođenje naroda.“⁴⁴ Pored antikomunističke orijentacije, drugi razlog zbog kojeg su pojedini svećenici u Gorskome kotaru bili prepreka KPJ u obuhvaćanju što većeg broja stanovnika u NOP bilo je organiziranje molitava za mir i širenje antiratnog raspoloženja.⁴⁵ Takvo je djelovanje izravno išlo na ruku matici HSS-a koja je zagovarala tzv. politiku čekanja. Naime, čelnik HSS-a Maček nadao se da će na kraju rata sile pobjednice priznati HSS kao legitimnog hrvatskog predstavnika, budući da je stranka na posljednjim izborima u Kraljevini Jugoslaviji dobila plebiscitarnu potporu hrvatskog naroda. KPJ je upravo HSS doživljavala kao najopasnijeg političkog suparnika u Hrvatskoj te ga je nastojala uništiti raznim oblicima represije, kao i privlačenjem članova i simpatizera u svoje redove.⁴⁶

Treći glavni razlog zbog kojeg je KPJ doživljavala djelovanje nekih goranskih svećenika suparničkim jest što su oni u pojedinim situacijama djelovali kao paralelna vlast NOP-ovim NOO-ima. Najbolji primjer za to jest izdavanje propusnica za odlazak na teritorij pod kontrolom režima NDH, prvenstveno s ciljem nabave hrane za izgladnjelo goransko stanovništvo. Svećenici su to činili kao neka vrsta autoriteta, pa i upravne vlasti, u situaciji bezvlašća ili sukoba dviju ili više zaraćenih strana za kontrolu nad određenim teritorijem. KPJ je pak preko NOO-a željela u potpunosti kontrolirati takve odlaske, prvenstveno kako bi se zaustavilo, iz njene perspektive, krijumčarenje hranom i drugim potrepštinama.⁴⁷ Također, KPJ je vidjela takmaca NOP-ovim organizacijama za djecu, mlade i žene u svećenikovom okupljanju tih skupina stanovništva na formalan

44 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 2, KK KPH Vrbovsko OK KPH za Gorski kotar, 2, 17. 2. 1944.

45 HR-HDA-1491-OZNA, 9.1.2., 145, 177, 181.

46 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 3, Agitprop OK KPH za Gorski kotar, 1-2, 21. 4. 1944. Radelić, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*, 142-143.

47 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 3, KK KPH Vrbovsko za OK KPH za Gorski kotar, 2, 26. 3. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 3, Zapisnik sa sastanka OK KPH za Gorski kotar, 2, 17. 7. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 4, Agitprop OK KPH za Gorski kotar za Agitprop CK KPH, 1, 20. 7. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 5, OK KPH za Gorski kotar za CK KPH, 2-3, 22. 9. 1944. HR-HDA-1491-OZNA, 9.1.2., 127. Giron, „Okrug Gorski kotar u Narodnooslobodilačkoj borbi 1943-1945“, 413-415. Giron, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, 307-310.

ili neformalan način.⁴⁸ U takvom djelovanju uz Horžića se isticao svećenik Rude Miloš koji je djelovao na području Skrada, pa je zbog toga umalo doživio istu sudbinu kao i Horžić.⁴⁹ Naime, u zapisniku sa sastanka OK KPH za Gorski kotar s početka 1944. godine predloženo je da se Horžića „raskrinka,“ odnosno kroz demonizaciju i blaćenje „odvoji od naroda,“ a za Miloša je predloženo da ga se strijelja.⁵⁰ Međutim, tijekom nekoliko mjeseci dogodio se obrat, pa je u *Goranskom vjesniku* objavljena Miloševa izjava u kojoj stoji da ju je dao u Skradu 21. travnja 1944. godine. U njoj je kazao da je razgovarao s nekoliko predstavnika NOP-a koji su mu zajamčili da će u „novoj Jugoslaviji“ biti dozvoljena vjerska sloboda, na što je onda Miloš poručio čitateljima: „Prema tomu mi Hrvati katolici možemo i moramo surađivati u NOB-i, jer nam jedino ona ostvaruje pravu slobodu.“ Horžić je prepisao i taj tekst, a u Arhivu župe Ravna Gora nalazi se i njegov kratak komentar o ovoj situaciji koji kaže: „Nekoliko dana prije toga bio je župnik Rude Miloš od partizana uhapšen i odveden na Komandu Goranskog područja.“⁵¹ Da je Miloš zaista bio izložen represiji te iz straha dao spomenutu izjavu sugerira i izvještaj POC-a za Gorski kotar u kojem se navodi da su „političke organizacije počele razotkrivati popa u Skradu“ zbog čega se on prestrašio te ponudio da će govoriti u korist partizana ako mu se dozvoli.⁵²

Različiti oblici represije, od smrtno presude Horžiću do uhićenja i zastrašivanja, urodili su plodom, tako da je početkom 1945. godine prekinuto okupljanje na vjerskoj osnovi.⁵³ Da je Horžić trebao poslužiti kao primjer ostalima te da je to zaista bilo tako, dokaz je rečenica iz izvještaja OK KPH za Gorski kotar CK SKH-u koja glasi: „Rad pojedinih popova poslje streljanja mrkopaljskog kapelana vidno se ne ispoljava.“⁵⁴ Kruna stavljanja pod kontrolu goranskih svećenika bilo je održavanje sastanka u Delnicama 21. siječnja 1945. na kojemu je sudjelovalo dvanaest svećenika, sekretar OK KPH za Gorski kotar i tajnik Okružnog odbora (OO) Jedinствene narodnooslobodilačke fronte (JNOF). Potonju je KPJ stvorila da bude politička organizacija NOP-a, no u stvarnosti se radilo o eksponentu KPJ. Svećenici su potpisali izjavu u kojoj stoji da su „na strani borbe našeg naroda za slobodu“ i da „priznaju našu narodnu vlast,“ izvijestio je OK KPH za Gorski kotar CK SKH nekoliko dana nakon sastanka. Na sastanku su

48 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 3, KK KPH Vrbovsko za OK KPH za Gorski kotar, 5, 5. 4. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 5, Zapisnik sa sastanka OK KPH za Gorski kotar, 1, 19. 12. 1944. HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 6, Zapisnik sa sastanka OK KPH za Gorski kotar, 1-2, 21. 1. 1945. HR-HDA-1491-OZNA, 9.1.2., 173, 186.

49 HR-HDA-1491-OZNA, 9.3.2., 7, 17, 21.

50 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 3, Zapisnik sa sastanka OK KPH za Gorski kotar, 5, bez datuma. Uzimajući u obzir prethodni i idući dokument, ovaj je nastao u drugoj polovici veljače ili prvoj polovici ožujka 1944. godine.

51 AŽRG, Stjepan Horžić, Za „Spomenicu rimokat. Župe Ravna Gora“, Ravna Gora, 3. 5. 1944.

52 HR-HDA-1491-OZNA, 9.1.2., 186.

53 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 6, Zapisnik sa sastanka OK KPH za Gorski kotar, 1, 20. 2. 1945.

54 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 6, OK KPH za Gorski kotar CK KPH, 2, 24. 2. 1945.

svećenici i „kooptirani“ u JNOF, budući da je upravo župnik iz Mrkoplja imenovan članom izvršnog odbora OO JNOF.⁵⁵ Tako je KPJ mogla tvrditi da su u političkoj organizaciji NOP-a – JNOF-u – uz neke ranije privučene HSS-ovce koje se budno kontroliralo, zastupljeni i predstavljeni svi dijelovi stanovništva.⁵⁶ Bila je to podloga za provođenje izbora za NOO-e između konca siječnja i sredine veljače 1945. godine. Naime, popis kandidata za seoske NOO-e te kotarske skupštine predlagao je JNOF. U teoriji, birači su mogli predlagati i druge kandidate te cijele popise kandidata, no to se u praksi gotovo i nije događalo. U selima su tako većinom u NOO-e izabrani raniji odbornici, a u komunističkim izvještajima tvrdi se da je na izborima sudjelovalo 90 % stanovništva.⁵⁷ Na opisani je način KPJ uspjela ostvariti svoju potpunu vlast u Gorskom kotaru.

Zaključak – Stjepan Horžić – „sluga okupatora“ ili „sluga Božji“?

Djelomično suprotno dosadašnjoj historiografiji, a još više uvriježenim mitovima jugoslavenskoga komunističkog režima, ovaj je rad na primjeru osude i ubojstva svećenika Stjepana Horžića po jugoslavenskim komunistima pokazao kako je potrebno daljnje istraživanje te preispitivanje razdoblja Drugog svjetskog rata na području Gorskoga kotara. S jedne strane, točno je da je Komunistička partija Jugoslavije uspješno privlačila u Narodnooslobodilački pokret Hrvate i Srbe u Gorskom kotaru koji su bili u oprjeci talijanskim vojnim i civilnim vlastima te ustaškome režimu Nezavisne Države Hrvatske, ali su dosadašnji istraživači propustili dublje istražiti svrstavanje dijela goranskoga stanovništva protiv NOP-a. Naime, dok je izravna podrška goranskoga stanovništva ustaškom režimu i ideologiji bila zanemariva, mnogo se veći broj Gorana našao na strani NDH i to u kasnijim dionicama rata zbog podržavanja ideje o samostalnoj hrvatskoj državi, antikomunizma, prvenstveno zbog iskustva partizanske vlasti i represije, antijugoslavenstva te redovne i prisilne mobilizacije u oružane snage NDH. Dio stanovnika Gorskoga kotara nije uopće ostvario bilo kakvu idejnu povezanost te organizacijsku suradnju s ustaškim režimom, ali je bio pasivan ili neprijateljski nastrojen prema NOP-u, ponajviše zbog uvjerenja da se spomenuti pokret na čelu s KPJ ne bori za „oslobođenje naroda“ od „okupatora“ i „domaćih izdajnika“, nego uspostavu komunističke vlasti, što se u konačnici i pokazalo točnim. No, bez obzira na heterogenost motiva zbog kojih se dio Gorana nije poistovjetio s NOP-om, KPJ ih je smatrala „ustaški orijentiranima“ ili još općenitije „reakcionarima“, primjenjujući prema njima široku i raznoliku represiju – od uklapanja u NOP-ove organizacije i indoktrinacije komunističkom ideologijom, marginalizacije, različitih oblika progona, oduzimanja imovine, uhićenja, osude na zatvorske kazne do fizičkog uništenja.

55 HR-HDA-1831-OK KPH za Gorski kotar, kutija 6, OK KPH za Gorski kotar CK KPH, 2, 24. 2. 1945.

56 HR-HDA-1491-OZNA, 9.1.2, 122, 138, 143, 153-157.

57 Giron, „Okrug Gorski kotar u Narodnooslobodilačkoj borbi 1943-1945“, 438.

Jedna od goranskih sredina u kojoj su jugoslavenski komunisti jako teško ostvarivali svoj utjecaj bila je općina Mrkopalj, bez obzira na to što je bila gotovo bez prekida u partizanskim rukama od kraja 1943. godine. Stanovnici općine Mrkopalj u vrlo su suženom obliku iskusili kratkotrajnu vlast ustaškog režima koji nije povlačio poteze koji bi ih doveli u oprjeku s njime, tako da je NDH načelno doživljena kao država hrvatskog naroda, a ne talijanska pa njemačka kolonija. Osjećaj koji je među stanovnicima mrkopaljske općine bio daleko snažniji bila je pripadnost Katoličkoj crkvi i vjernost njenome nauku, što se očitovalo i u postojanju ogranaka organizacija Hrvatskog katoličkog pokreta. Kratko iskustvo dvomjesečne partizanske vlasti u proljeće 1942. godine rezultiralo je neprijateljskim raspoloženjem većine stanovnika prema NOP-u, a taj je osjećaj rastao u narednom razdoblju, posebno u situaciji kada je u cijelom Gorskom kotaru vladala teška ekonomska situacija i kronična nestašica hrane. Obveza odvajanja hrane za NOV te nasilno i samovoljno oduzimanje hrane, stoke i drugih potreština još su više doveli mrkopaljsko stanovništvo u oprjeku KPJ i partizanskome pokretu. Opisano raspoloženje bilo je pojačano i činjenicom da je niz muškaraca iz mrkopaljske općine služio u oružanim postrojbama režima NDH te 392. (hrvatskoj) pješačkoj diviziji Wehrmachta, bilo na temelju redovite mobilizacije, bilo zbog traženja utočišta pred partizanskom represijom. Iako komunistički dokumenti redovito govore o „ustaškom“ raspoloženju u Mrkoplju, nisu zabilježene izjave podrške ustaškome režimu, ustaškoj ideologiji, poglavniku Anti Paveliću, uvjerenje da će NDH preživjeti rat i slično. S druge strane, ne manjka onih u kojima se NOV opisuje kao rulja pljačkaša i nediscipliniranih nasilnika, a NOP kao pokret za uspostavu komunističke vlasti. Istodobno se priželjkivao dolazak britanske vojske, što se smatralo jamcem kako neće doći do uspostave komunističkog sustava, a za pretpostaviti je da je stanovništvo bilo sklono stvaranju suverene hrvatske države – bilo samostalne, bilo u stanovitoj jugoslavenskoj konfederaciji po HSS-ovom receptu.

Veliku teškoću za jugoslavenske komuniste predstavljala je činjenica da je u takvoj sredini djelovao mladi, agilni i u narodu omiljeni svećenik – Stjepan Horžić. U svojem radu posebno se orijentirao na djecu, mlade i žene, a i niz drugih goranskih svećenika okupljao je potonje dijelove stanovništva u razne formalne i neformalne skupine s prvenstvenim ciljem molitve i vršenja drugih pobožnosti. Jugoslavenski komunisti nastojali su na razne načine spriječiti takve vrste okupljanja, ponajviše represijom, a to im je i uspjelo početkom 1945. godine. Cilj im je bio uključiti spomenute skupine stanovništva u svoje organizacije – USAOH i AFŽ. Što se tiče Mrkoplja i kapelana Horžića, uhićenju potonjega prethodilo je lišavanje slobode četiriju djevojaka od kojih su dvije pristale pod pritiskom lažno teretiti Horžića. Bila je to podloga za njegovo uhićenje, koje se zbilo u listopada ili studenome 1944. godine. Posljednjeg dana iste godine osuđen je na smrtnu kaznu, koja je i izvršena koncem siječnja 1945. godine. Horžić je u optužnici prikazan kao osoba uvjeren u njemački *Endsieg*, propagator ustaške ideologije i neka vrsta pouzdanika ustaškoga režima koji podriva NOP-ovu vlast u Mrkoplju. S druge strane, svi ostali konzultirani izvori različite provenijencije

prikazuju ga u potpuno drugome svjetlu – kao katoličkog svećenika koji je uspješno okupljao djecu i mlade i paralelno onemogućavao NOP-u i KPJ ostvarenje utjecaja ne samo na njih, nego na veći dio stanovništva mrkopaljske župe. Njegovo je djelovanje uključivalo i činjenje dobročinstava pa za većinu lokalnog stanovništva nije bio „narodni neprijatelj“, kako ga se prikazalo u optužnici. Bio je upravo ono što mu je na suđenju jedna žena dobacila da nije – narodni svećenik. Može se stoga nedvojbeno zaključiti da kapelan Stjepan Horžić nije strijeljan zato što je bio „sluga okupatora“ i „domaći izdajica“, nego zato što je zbog svojeg svećeničkog rada predstavljao prepreku uspostavi totalitarne vlasti jugoslavenskih komunista u Gorskom kotaru.

Popis izvora i literature

Izvori

AŽRG: Arhiv župe Ravna Gora.

E-mail Ante Zovka autoru. 12. 2. 2024.

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb

– fond 1491, Odjeljenje zaštite naroda za Hrvatsku

– fond 1506, Velika župa Modruš u Ogulinu

– fond 1831, Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske za Gorski kotar

OAAZ: Osobni arhiv Ante Zovko.

Literatura

Baković, Anto. *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*. Zagreb: Martirium Croatiae, 2007.

Bogović, Mile. „Svećenici s područja današnje Riječko-senjske nadbiskupije poginuli u Drugom svjetskom ratu“ *Zvona* (Rijeka), lipanj 1992, 5.

Cuculić, Ivica. „Gorski kotar u Narodnooslobodilačkoj borbi 1942-1943“. U: *Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB. Zbornik radova*, ur. Ivo Kovačić. Rijeka: Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1974, 279-382.

Giron, Antun. „Okrug Gorski kotar u Narodnooslobodilačkoj borbi 1943-1945“. U: *Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB. Zbornik radova*, ur. Ivo Kovačić. Rijeka: Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1974, 383-438.

Giron, Antun. *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*. Rijeka: Adamić, 2004.

Kalodera, Marko. *Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986.

Kovačić, Ivo. „Gorski kotar u ustanku 1941.“. U: *Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB. Zbornik radova*, ur. Ivo Kovačić. Rijeka: Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1974, 175-278.

Rački, Nikola. *Sjećanja na revoluciju*. Rijeka: Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1984.

Radelić, Zdenko. *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019.

- Radelić, Zdenko. *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*. Kadrovi. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019.
- Rajković, Mato. „Sjećanja na Oznu“, *Večernji list* (Zagreb), 8. 5. 1979, 21.
- Schraml, Franz. *Hrvatsko ratište*. Zaprrešić: „B&S“, 1993.
- Škiljan, Filip. „Teror ustaškog režima nad srpskim stanovništvom na području kotareva Vrbovsko, Delnice i Ogulin u proljeće i ljeto 1941. godine“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 43 (2011), br. 1: 343-372.
- „U povodu 50. godišnjice ubojstva svećenika Stjepana Horžića“ *Zvona* (Rijeka), veljača 1995, 9.
- Vragović, Ivan. „Naš svećenik – mučenik Stjepan Horžić“ *Zvona* (Rijeka), prosinac 1992, 9.
- „Zločinci pred sudom“. *Goranski vjesnik*, 8. 1. 1945, 1.
- Zovko, Ante, ur. *Spomenica župe Mrkopalj: 1771 – 2021*. Mrkopalj: Župa BDM Žalosne Mrkopalj, 2020.

SUMMARY

Yugoslav communist retribution upon the “enemy of the people” in Gorski Kotar – the example of priest Stjepan Horžić

In historiography and even more so in the public sphere, the Gorski Kotar region has been portrayed as an area where the population during the World War II almost unreservedly supported the People’s Liberation Movement led by the Communist Party of Yugoslavia. On the other hand, both during the war and in the post-war period, numerous people lost their lives due to the repression of the Yugoslav communists. Based on archival sources, the published and unpublished testimonies of contemporaries, the newspaper reports, and journalistic and scientific literature, this paper refutes the indictment and the death sentence from December 31, 1944 against Stjepan Horžić, the priest who served as a chaplain in the municipality of Mrkopalj and temporarily led the parishes in Ravna Gora and Vrbovsko. The Yugoslav communist court condemned Horžić as the “enemy of the people” who spread the “Ustasha ideology” and the belief in the victory of Nazi Germany and undermined the authority of the People’s Liberation Movement in the Gorski Kotar region. However, numerous and diverse sources undoubtedly indicate that Horžić’s work did not go beyond the scope of the activities of a Catholic priest, and that he was executed because he was very successful in preventing the influence of the Yugoslav communists among the population of the municipality of Mrkopalj, especially children, youth and women. In other words, it was an ideological contest between Yugoslav communists and members of the clergy of the Catholic Church over the inhabitants of the municipality of Mrkopalj, especially the youth, in which the former side resorted to the use of violence in the most radical form - murder. Chaplain Stjepan Horžić was executed not because he was a “servant of the occupiers” and a “quisling”, but because his work as a priest made him an obstacle to the establishment of the totalitarian rule of the Yugoslav communists in Gorski Kotar.

Keywords: World War II; Gorski Kotar; Mrkopalj; Communist Party of Yugoslavia; repression; Catholic Church; Stjepan Horžić